

ԱՐԻԱՆՈՍԻ ՄԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԽՈՐԻԿՅԱՆ

Մ. թ. II դարի հույն պատմիչ Արիանոսի տեղեկություններից մեկը՝ մ. թ. ա. 331 թ. Գավգամելայի ճակատամարտում հայերի մասնակցության մասին, հայագիտության մեջ բազմաթիվ տարակարծությունների տեղիք է տվել¹: Նա գրում է, որ Գավգամելայի ճակատամարտում “հայերին դեկավարում էին Օրոնտեսը և Միթրատուստեսը”²: Արիանոսի տեղեկություններից կարելի է ենթադրել, որ Գավգամելայի ճակատամարտում պարսկական բանակին օգնության եկած այլ ցեղերի և ժողովուրդների զորամասերը³ հիմնականում դեկավարել են համապատասխան սատրապները, ընդ որում՝ բացառությամբ մեկ իրողության, մնացած բոլոր դեպքերում այս կամ այն զորամասը գլխավորել է մեկ հոգի, այսինքն՝ տվյալ երկրի կամ ժողովրդի սատրապը. հնդիկների, բակտրիացիների և սոգդերի առաջնորդն էր Բակտիրայի սատրապ Բեսը, սակերի առաջնորդն էր Մավակը, արաքոսիացիների և, այսպես կոչված, լեռնային հնդիկների առաջնորդն էր Արաքոսիայի սատրապ Բարսակենթեսը, արիացիներին՝ Արիայի սատրապ Սատիրարզանեսը, պարթևների, վրկանների և տապուրների առաջնորդն էր Թրատաթերնեսը, մարերի հրամանատարն էր Ատրոպատեսը (մարերի հետ էին կադուսիները, ադվանները և սակեսիները), Կարմիր ծովին սահմանակից ցեղերին՝ Օկոնտոբատեսը, Արիոբարզանեսն ու Օրքսիները, սուսիանների և ուքսերի հրամանատարն էր Օքսաթորը, Բուպարեսն առաջնորդում էր բաբելոնացիներին, որոնց հետ էին “արտաքսվածները” կարիացիները և սիտակենները, կապադով-

¹ Տե՛ս, օրինակ, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1971, էջ 506, Հ. Մա ն ա ն դ յ ա ն. Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1977, էջ 95, Ս. Կր կ յ ա շ ա ղ ա ն. Հին Հայաստանի պետական կառուցվածքը (մ. թ. ա. VI – մ. թ. IV դդ.), Երևան, 2005, էջ 73, Լ. Շ ա հ ի ն յ ա ն. Մովսես Խորենացու □Պատմության□ մեջ հիշատակվող Վահեի մասին.– ՊԲՀ, 1973, № 4, էջ 172–178, Ա. Մո վ ս ի ս յ ա ն. Դիտարկումներ Հայաստանի Ք. ա. V–III դարերի պատմության շուրջ.– Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIX, Երևան, 2014, էջ 85–87:

² Arrian. Anabasis Alexandri, with an English translation by E. Il. Robson, Cambridge-Massachusetts-London, vol. I, 1967, III, 8, 5, p. 246.

³ Տե՛ս նաև Դ ի ռ դ ո ռ ո ս Ս ի կ ի լ ի ա ց ի. Պատմական գրադարան, թարգմ. բնագրից, առաջարան և ծանոթ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան 1985, էջ 94:

կիացիներին՝ Արիակեսը, Կելեսիրիայի և Միջագետքի ասորիներին առաջնորդում էր Մագայոսը⁴: Ինչպես տեսնում ենք, պարսկական բանակին օգնության եկած զորամասերի հրամանատարները, ըստ ցեղային բաժանման սկզբունքի, եղել են սատրապները, իսկ բանակի ցեղային բաժանումն իր հերթին համապատասխանում էր Աքեմենյան տերության վարչական բաժանմանը: Պարսկական բանակի կազմի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ զարմանալիորեն միայն հայերն են ունեցել երկու առաջնորդ. ինչպես է բացատրվում այս հանգամանքը: Մեկ այլ դեպքում էլ նշեցինք, որ Կարմիր ծովին սահմանակից ցեղերին առաջնորդում էին Օկոնտոբատեսը, Արիոբարզանեսը և Օրքսինեսը, ինչը նշանակում է, որ նրանցից յուրաքանչյուրը եղել է իր ցեղի կամ երկրի սատրապը, սակայն պատմիչն անվանապես չի հիշատակում նրանց ենթակայության տակ գտնվող ցեղերին ու ժողովուրդներին:

Արիանոսը մեկ այլ տեղում նշում է, որ Գավգամելայի ճակատամարտին հայկական և կապադովկիական զորամասերը գտնվել են կողք կողքի՝ պարսկական բանակի աջ թևում, որն էլ շատ ուժեղ դիմադրություն է ցույց տալիս մակեդոնական բանակին, և միայն Ալեքսանդրի միջամտության շնորհիվ է հաջողվում պարտության մատնել աջ թևին⁵:

Մ. թ. I դարի հռոմեացի պատմիչ Ռուփոսը Գավգամելայի ճակատամարտում հիշատակում է Փոքր Հայքի ու Մեծ Հայքի հայերին՝ 40000-անոց հետևազորով և 7000-անոց հեծելազորով՝ չնշելով վերջիններիս առաջնորդներին⁶: Փաստորեն, Ռուփոսը չի հիշատակում Օրոնտեսին և Միթրաուստեսին (Միհրվահիշտ), սակայն Արիանոսի հիշատակած ամբողջական, այսինքն՝ չտարբերակված հայերին Ռուփոսը բաժանել է երկու մասի՝ Փոքր ու Մեծ Հայքի հայերի: Ստացվել է այնպես, որ Օրոնտես-Երվանդ Գ-ն համարվել է Մեծ Հայքի կառավարիչը, իսկ Միթրաուստեսը՝ Փոքր Հայքի⁷: Ժամանակին Մ. Կրկյաշարյանն այն միտքն էր հայտ-

⁴ Arrian. III, 8, 3–6, pp. 244, 246.

⁵ Արիանոս. Ալեքսանդրի արշավանքը. – Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Երևան, 1987, էջ 101, 105–106:

⁶ Հնարավոր է, որ հայկական բանակի թիվը վերաբերում է Իսոսի ճակատամարտին (տե՛ս նաև Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հ. 1, Հնագույն ժամանակներից մինչև Ք. Չ. 298 թ., կազմողներ Պ. Չ. Հովհաննիսյան, Ա. Ե. Մովսիսյան, Երևան, 2007, էջ 262):

⁷ Rufus Curtius Quintus. History of Alexander, with an English transl. by John C. Rolfe, Cambridge-Massachusetts-London, vol. I, 1971, III, II, 6, p. 72; IV, XII, 10; 12, p. 272.

⁸ Մ. Կրկյաշարյան. նշվ. աշխ., էջ 73, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, էջ 506, Ա. Մովսիսյան. նշվ. աշխ., էջ 85–87: Ըստ Լ. Շահինյանի՝ Խորենացու հիշատակած Վահեն (Մովսես Խորենացի. Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Արեղեանի և Մ. Յարութիւնեանի, լրացումները Ա. Բ. Սարգսեանի, Երևան, 1991, էջ 86)

նել, որ նշված գորահրամանատարներից մեկն առաջնորդում էր հայկական յոթ-հազարանոց հեծելազորը, իսկ մյուսը՝ 40 հազարանոց հետևակը⁹: Իհարկե, նման կարծիքը հնարավոր է, սակայն Օրոնտեսը և Միթրաուստեսը միայն զորավարներ չէին և վերևում, համեմատելով մյուս զորավարների կարգավիճակը, նրանք ևս - պետք է սատրապներ լինեին:

Արիանոսի՝ “հայերին ղեկավարում էին Օրոնտեսը և Միթրաուստեսը” արտահայտությանը մոտ է նաև Քսենոփոնի այն տեղեկությունը, երբ վերջինս հայտնում է, որ հունական զորքի մուտքը Հայաստան փորձում են արգելել Օրոնտասի ու Արտուխասի “արմենները և մարդերն ու խալդայները վարձկան”¹⁰: Մարդերի ու խալդայների վարձկան լինելու հարցն արդեն քննարկել ենք մեր մի այլ աշխատությունում¹¹, ուստի մեզ համար անհրաժեշտ է պարզել, թե ով էր Արտուխասը: Օրոնտասը Հայաստանի սատրապն էր, իսկ Արևմտյան Հայաստան վարչական միավորի հյուպարքոսը Տիրիբազոսն էր¹²: Հայաստանի սատրապ և միաժամանակ թագավոր¹³ Օրոնտաս-Երվանդի կողքին հիշատակվող Արտուխասը, անկասկած, նշանավոր մեկը պետք է լինեի: Մեր կարծիքով, Արևմտյան Հայաստան հյուպարքիայի հիշատակությունն ինքնրստինքյան ենթադրում է Արևելյան Հայաստան հյուպարքիայի գոյությունը, որի հյուպարքոսն էլ Արտուխասն էր: Հետևաբար, Արիանոսի՝ “հայերին ղեկավարում էին Օրոնտեսը և Միթրաուստեսը” և Քսենոփոնի՝ “Օրոնտասի և Արտուխասի արմենները” ձևով նման տեղեկությունները ցույց են տալիս, որ երկու դեպքում էլ գործ ունենք վարչական կառավարման առկայությամբ պայմանավորված իրողության հետ, երբ հայկական զորամասերն առաջնորդում են սատրապն ու վերջինիս ենթակա հյուպարքոսը:

նույնանում է Միթրաուստես-Միհրվահիշտին՝ Մեծ Հայքի թագավորին, որի մահից հետո Օրոնտեսը, հավանաբար, Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից նշանակվում է ամբողջ Հայաստանի սատրապ (տե՛ս Լ. Շ ա հ ի ն յ ա ն. նշվ. հոդվ., էջ 172–178):

⁹ Մ. Կրկյաշարյան. նշվ. աշխ., էջ 74: Հմմտ. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, էջ 504:

¹⁰ Քսենոփոն. Անաբասիս, թարգմ. Մ. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1970, էջ 89, Հ. Մ ա ն ա ն դ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 374: Մ. Կրկյաշարյանի թարգմանությունն ավելի ճիշտ է արտահայտում հունարեն բնագրի իմաստը, քան թե ռուսերեն և անգլերեն թարգմանությունները (տե՛ս К с е н о ф о н т. Анабасис. Греческая история. Пер. С. Лурье. М., 2010, IV, III, 4, с. 90; Xenophon. Anabasis, with an English translation by Carleton L. Brownson, vol. III, Books I-VII, Cambridge-Massachusetts-London, 1980, IV, III, 4, p. 278):

¹¹ Հ. Խոբրիկյան. Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Երևան, 2014, էջ 54–55:

¹² Քսենոփոն, էջ 81, 93, 197:

¹³ Հ. Խոբրիկյան. նշվ. աշխ., էջ 58–59:

Ռուփոսի կողմից Փոքր Հայքի հիշատակությունը կարևոր է այն առումով (անկախ այն հանգամանքից, որ Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքը մ. թ. I դարի պատմիչին հայտնի էր Փոքր Հայք անվանումով), որ նշված տարածքն ավելի լայն ընդգրկմամբ՝ Պակտյունիկե անվան տակ, Դարեհ Ա-ի ժամանակներից մտնում էր XIII սատրապության կազմի մեջ¹⁴: Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքը՝ միլիդուացիներ-մելիտինեցիների անվան տակ մ. թ. ա. V դարի վերջին, ըստ բաբելոնական փաստաթղթերից մեկի, գտնվում էր Հայաստանի սատրապության կազմում¹⁵:

Արիանոսի՝ վերը մեջբերված խնդրո առարկա հատվածը հետաքրքիր է նաև այն առումով, որ պատմիչի երկու՝ հայերին և Կարմիր ծովին սահմանակից ցեղերին վերաբերող տեղեկությունների համեմատությունը, իրոք, ցույց է տալիս, որ միաժամանակ հիշատակվող սատրապները եղել են տարբեր ժողովուրդների կամ վարչական միավորների սատրապներ: Արդեն նշեցինք, որ Կարմիր ծովին սահմանակից ցեղերի սատրապները եղել են Օկոնտոբատեսը, Արիոբարզանեսը և Օրքսինեսը, այսինքն՝ այս իրողությունը, որ վերջիններս առանց որոշակի անվանական նշման եղել են սատրապներ, համադրելի է Օրոնտեսի ու Միթրաուստեսի՝ հայերի սատրապներ լինելու հիշատակությանը: Ընդ որում, նկատենք նաև, որ Օկոնտոբատեսի և Օրոնտեսի առաջինը հիշատակվելը խոսում է հենց նրանց սատրապներ լինելու մասին, իսկ Արիոբարզանեսը, Օրքսինեսն ու Միթրաուստեսը սատրապների ենթականերն էին՝ հյուպարքոսները:

Համեմատության համար նշենք, որ Հերոդոտոսը ևս XIII սատրապության կազմում արմեններ-հայերին հիշատակում է ընդհանրական ձևով¹⁶: Ընդ որում, հունարեն բնագրի՝ Ἀρμενίων-ը թարգմանվում է նաև Արմենիա¹⁷, ավելի ճիշտ Արմենիաներ, ինչը հնարավոր է, եթե նկատի ենք ունենում հետազայում Մեծ ու Փոքր Հայքերի հիշատակությունը, սակայն, մեր կարծիքով, մ. թ. ա. VI դարավերջին Փոքր Հայքի գաղափարը դեռևս չկար: Հերոդոտոսի տվյալ կոնտեքստում արմեններ-հայեր թարգմանությունն ավելի ճիշտ է այն առումով, որ հույն պատմիչը կամ նրա աղբյուրը սատրապությունների ցանկը հիշատակում է հիմնականում ըստ

¹⁴ Հ եր ո դ ո տ ո ս . Պատմություն ինը գրքից, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1986, III, 93:

¹⁵ Մանրամասն տե՛ս Н. Khorikyan. The Administrative Division of the 13th Satrapy of Achaemenid Persia in the Reign of Darius II. – «Метаморфозы истории». Псков, 2017, вып. 10, с. 174 – 180. Հմնտ. Ա. Մ ո վ ո ի ո յ ա ն . նշվ. աշխ., էջ 84–85:

¹⁶ Հ եր ո դ ո տ ո ս , III, 93:

¹⁷ Г е р о д о т . История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. Стратановского. Л., 1972, III, 93, с. 168; Herodotus. With an English translation by A. D. Godley, vol. II, Books III–IV, New York, London, 1928, III, 93, p. 120.

ցեղերի ու ժողովուրդների կազմի: Ամեն դեպքում Հայաստանը Հերոդոտոսի համար մեկ ընդհանուր երկիր է¹⁸, ինչը երևում է նաև “Անարասիս”-ի¹⁹ և “Կյուրոպեդիա”-ի տեղեկություններից²⁰:

Այսպիսով, Արիանոսի և այլ անտիկ հեղինակների տեղեկությունների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Գավգամելայի ճակատամարտում հիշատակված Օրոնտեսը Հայաստանի սատրապն էր, իսկ Միթրաուստեսը՝ Եփրատից արևմուտք ընկած Պակտյուիկեի հյուպարքոսը:

ОБ ОДНОМ СВЕДЕНИИ АРРИАНА

ОГАННЕС ХОРИКЯН

Резюме

Одно из сведений греческого историка II века нашей эры Арриана об участии армян в битве при Гавгамелах в 331 г. до н. э. стало причиной разных толкований в арменоведении. Историк пишет, что во время битвы при Гавгамелах «над армянами начальствовали Оронт и Мифравст». Сравнение сведений Арриана и других античных авторов показывает, что вышеупомянутый в битве при Гавгамелах Оронт был сатрапом Армении, а Мифравст – гиппархом Пактиике, находящегося западнее Евфрата.

ON AN INFORMATION OF ARRIAN

HOVHANNES KHORIKYAN

Summary

One of the testimonies of the Greek historian Arrian of the 2nd century AD referring to the participation of Armenians in the Battle of Gaugamela gave rise to various disagreements in Armenology. The historian writes that in the Battle of Gaugamela “Armenians were lead by Orontes and Mithraustes”. The comparison of the evidence by Arrian and other ancient authors shows that Orontes mentioned in the Battle of Gaugamela was the Satrap of

¹⁸ Հերոդոտոս, I, 180, 194, V, 52:

¹⁹ Քսենոփոն, էջ 81:

²⁰ Xenophon. Cyropaedia, vol. I, with an English translation by W. Miller, Cambridge-Massachusetts-London, 1960, III, II, 18; 24, pp. 258, 262.

Armenia, and Mithraustes was the Hyparch of Pactyica spreading to the west of the Euphrates.